

УДК 371.194-378

Завадська Т.М., Савченко Г.В.

КОМУНІКАТИВНИЙ ПРОЦЕС ЯК ЯВИЩЕ ТА ЙОГО РОЛЬ У ПЕДАГОГІЦІ МИСТЕЦТВА

Інтеграція української спільноти до світового соціокультурного простору вимагає підготовки висококваліфікованих фахівців у галузі мистецької освіти. Реалізація зазначеного передбачає розвиток комунікативної сфери майбутніх учителів. Особливо важливою ця проблема постає для педагогіки мистецтва, де уміння спілкуватись є ціннісним набутком у творчому розвитку особистості.

В статті розглядається сутність поняття "комунікація" в історичному ракурсі з точки зору різних галузей знань – філософії, психології, педагогіки, мистецтвознавства.

Ключові слова: комунікація, педагогічна комунікація, педагогіка мистецтва.

Сучасні суспільні процеси в Україні, інтеграція української спільноти до світового соціокультурного простору вимагають підготовки висококваліфікованих фахівців у галузі мистецької освіти. Новітній етап розвитку мистецької освіти – це пошук нестандартних рішень у навчально-виховній роботі, який вимагає підготовки нової генерації педагогічних кадрів. Реалізація зазначеного передбачає, в першу чергу, розвиток комунікативної сфери майбутніх учителів, адже на сьогоднішній день проблема комунікації є провідною темою людського буття. Особливо важливою проблема комунікативних зв'язків та технологій є для педагогіки мистецтва, де уміння спілкуватись та передавати інформацію є ціннісним набутком у творчому розвитку особистості. Комунікативна поведінка педагога заснована на його коректності, вимогливості до себе та учнів, стимулює пізнавальний інтерес, мотивацію процесу навчання [4].

В науковій літературі представлено багато досліджень щодо визначення сутності комунікації. На думку вчених, комунікація визначається як форма зв'язку, процес повідомлення інформації за допомогою технічних засобів, акт спілкування між двома або більше індивідами, процес передачі інформаційного, емоційного та інтелектуального змісту [5]. Інші дослідники дотримуються думки, що комунікація є засобом, за допомогою якого модифікується поведінка людей, здійснюються соціальні зміни, реалізуються життєздатні цілі, приймаються рішення [8].

Поняттю "communicatio" щонайменше дві тисячі років. У часи Аристотеля воно трактувалося як "радитися зі слухачем". За період свого існування це поняття використовувалося у багатьох сферах людської діяльності і поступово викристалізувалось його основне значення, яке можна було б описати як "те, що об'єднує". Аристотель був автором першої комунікаційної моделі, вираженої формулою: Оратор – Мова – Аудиторія. Ці три поняття є базовими для усіх подальших історично сформованих моделей комунікації [2].

Епоха Середньовіччя дещо трансформувала взаємозв'язки в суспільстві. Скута ритуалами та догмами особистість змушена була тримати при собі свої думки, почуття й переживання. Схема комунікативного процесу виражається в поняттях: Бог – Святе Письмо – Людина. Проблема комунікації не виходила за межі богослів'я, різноманіття вважалось недопустимим і трактувалось як відступництво від Бога (єретицтво). У таких умовах особистість не могла розкрити себе.

Новий час поняття "комунікація" асоціює з певними особливостями людського розуму. Декарт, Гегель та ін. стверджували, що співвідношення розуму і почуттів має бути раціональним. Нова європейська культура відмовилась від традицій та авторитетів минулого і будувала власні культурно-комунікаційні схеми [2].

XVII ст. – епоха культивування розуму. Розум, що пізнає, має контролювати емоційно-вольову сферу життя. Це твердження по-різному втілювалося у філософських вченнях. Так, наприклад, англійський філософ Джон Локк вважав, що виховання – це процес самовиховання, а комунікація – це автокомунікація (рефлексія). Німецький філософ-ідеаліст Готфрід-Вільгельм Лейбніц розробив теорію сфери підсвідомості, що відіграло вирішальну роль у формуванні єдиної психолого-педагогічної концепції виховання людини.

Німецькі та французькі просвітники у вченнях про людину підкреслювали роль виховання в широкому сенсі, а саме, як спрямований виховний вплив та сукупний вплив комунікативного середовища (умови життя, суспільні порядки, звичаї, традиції тощо) на особистість.

Смислові й соціальні джерела усвідомлення всієї глибини такого поняття як комунікація, повністю виявляються тільки у XX ст. М. Бахтін висуває концепцію діалогічної комунікації. Він вважав, що процеси інформаційного обміну завжди діалогічні. К. Ясперс бачить в комунікації сенс людського існування. На його думку справжня комунікація притаманна тим, хто знає про своє незнання, тоді як претенденти на істину – ні. Дослідник пропонує концепцію екзистенційної комунікації [2].

М. Бубер зосереджується на ретельному аналізі вихідної клітини будь-якого спілкування, що нею є "Я – Ти – відношення" [16]. Центральна ідея філософії Бубера – діалогічний персоналізм – буття як діалог між Богом і людиною, людиною і світом [2].

Наприкінці 70х – поч. 80х рр. ХХ ст. виявляється потужна наукова течія, пов'язана з розробкою проблеми рефлексії. У сучасній науковій літературі виділені окремі акти рефлексії, серед яких найбільш поширеними є самосприйняття, самоспостереження, самоаналіз, самооцінка, самоусвідомлення тощо. Зміст цих процесів розкриває механізм автокомунікації – рефлексивного переосмислення суб'єктом свого особистісного досвіду. У цьому сенсі рефлексія є універсальним способом саморегуляції, що передбачає готовність людини жити в світі комунікації, який постійно змінюється, оновлюється й трансформується, й змінювати себе та свої дії відносно до цього [2].

Отже, можна зробити висновок, що за період існування людської цивілізації комунікація відіграла роль рушійної сили суспільного розвитку. Будь-які звершення в життєдіяльності людини відбувалися у процесі прямого чи опосередкованого спілкування; а саме визначення комунікації вченими допомогло людству керувати процесом обміну інформацією та удосконалювати його.

На відміну від філософії, психологія розглядає поняття "комунікація" як міжособистісні стосунки, в яких людина відчуває емоційні переживання і прагне до них [11].

Б. Анан'єв стверджує, що в своєму повсякденному житті людина пов'язана безліччю стосунків не тільки з предметним світом, але й з людьми. Механізмом цього процесу є діяльність – праця, спілкування, навчання, гра та ін. Розкриваючи психологічне значення взаємодії, яка відбувається у формі спілкування, Б. Анан'єв підкреслює, що, будучи обов'язковою складовою праці, навчання, гри та всіх інших видів діяльності, спілкування є умовою, без якої неможливе пізнання та формування емоційної реакції [1].

Спілкуючись один з одним, люди переслідують певну мету: зробити іншу людину однодумцем, стримати від неправильного вчинку, сподобатись, досягти визнання та ін. Щоб досягти цього – вони свідомо чи несвідомо використовують свою мову, експресію, а спонукають їх до цього власні інтереси, потреби, переконання, ціннісні орієнтири. Разом з тим, характеризуючи спілкування як особливий вид діяльності, необхідно також розуміти, що без нього не може відбуватись повноцінний розвиток людини і як особистості, і як суб'єкта діяльності, і як індивідуальності [3].

Розглядаючи процес спілкування, дослідники нерідко обмежувались виокремленням його трьох характеристик: комунікативної, інтерактивної та перцептивної. Комунікативність у спілкуванні передбачає узагальнення всіх інформаційних процесів, які відбуваються між людьми, взаємодія – це обмін діями, вчинками. Перцептивність процесу спілкування – це сприйняття партнерами одне одного, інтерпретація отриманих результатів, їх оцінка тощо.

Отже, психологія як наука дала багато цікавих досліджень у сфері людської психіки. Тим самим вона пояснила процеси, які відбуваються в соціумі, і допомогла людині керувати ними так, як того потребує певна ситуація чи певна людська особистість.

Формування людської особистості відбувається у процесі навчання, успіх якого залежить від того, наскільки правильно він побудований. Педагогіка як наука висвітлює всі аспекти цього процесу.

У педагогічній діяльності спілкування є найважливішим професійним здобутком. Будь-який пізнавальний процес починається з учителя, з його вміння організувати навчальний процес та встановити такі стосунки з учнем, в яких максимально розкривається творчий потенціал усіх учасників процесу. Професійна майстерність учителя не обмежується досконалим знанням свого предмету. Для ефективного професійно-педагогічного спілкування він має бездоганно володіти комунікативними вміннями.

Одним із джерел розвитку комунікативних можливостей особистості є професійно-педагогічна комунікація. На думку Н. Волкової, це "основна форма педагогічного процесу".

Суб'єктами професійно-педагогічної комунікації є вчитель, діяльність якого спрямована на розвиток гармонійної особистості, й соціальна група, яка, спілкуючись із зовнішнім середовищем, впливає на поведінку кожного, хто причетний до неї. Об'єктом професійно-педагогічної комунікації є спільна діяльність цих суб'єктів, результатом якої є поглиблення їх інформованості, підвищення якості комунікативної діяльності, розвиток комунікативних вмінь, збагачення комунікативного досвіду.

Отже, в основі процесу навчання лежить практична діяльність учителя, від комунікативних умінь якого залежить ефективність педагогічного процесу що допомагає учням набагато швидше засвоювати та вдосконалювати свої знання.

Однією з найсуттєвіших сучасних педагогічних проблем є особистісна орієнтація освіти [13]. Цінується мислення, творчість, компетентність; авторитаризм поступається співпраці, цінується партнерство в пізнанні і діяльності. Методи навчання збагачуються творчим вирішенням проблем науки та ринкової практики з акцентом на індивідуалізацію, у вихованні взятий орієнтир на загальнолюдські духовні цінності. В психолого-педагогічному плані – перехід від освіти як трансляції до освіти як діалогу з культурою, від зовнішньої мотивації до внутрішніх мотивів самовдосконалення [9; с. 7, 8].

Мистецтво, як і філософія, відіграє основну роль у формуванні всебічно розвинутої особистості. Це, насамперед, формування світогляду, життєвої позиції, моралі, культури [6; с. 12]. "Особистість – це системна якість, що набувається індивідом у взаємодії з соціальним оточенням... Джерелом розвитку особистісних функцій суб'єкта можуть бути різні сфери його життєдіяльності" – наголошує Рудницька О. Спілкування з мистецтвом створює потребу самовираження, що дає підстави говорити про виняткове значення мистецької освіти [13; с. 25].

Мистецтво – це одна із форм суспільної свідомості. Основне поняття, яке визначає специфіку мистецтва і вирізняє його с поміж інших форм суспільної свідомості, наприклад, філософії, науки, це – художній образ. Він містить узагальнення (узагальнене відображення дійсності), дане через конкретне, чуттєво сприйняте (зорове, слухове) явище. Мистецтво відображає суспільне буття, суспільну дійсність, думки та почуття людини. Найінтимніші, найособистіші людські почуття можуть бути засобом мистецтва тільки тому, що вони уособлюють загальний інтерес, подібні почуття притаманні багатьом людям [10].

На відміну від науки, мистецтво певним чином перетворює реальність шляхом внутрішнього суб'єктивного світосприйняття художника і звернене до внутрішнього ж світосприйняття та суб'єктивного досвіду кожного, хто сприймає це мистецтво. Відображаючи дійсність та виконуючи пізнавальну функцію, мистецтво впливає на людину, виховує людину, формує її погляди та почуття; воно здатне об'єднати людей задля вирішення певних суспільних завдань [10].

Усвідомлення активно-діалогової природи розуміння мистецтва бере свій початок в ідеях М. Бахтіна, який відзначав, що чужі свідомості не можна спостерігати як предмети. З ними можна тільки діалогічно спілкуватися. Думати про них означає говорити з ними. Спілкування з мистецтвом – це цілий комплекс свідомих і підсвідомих реакцій суб'єкта [14].

Всі види мистецтва єдині в своїй основі, у своїй суспільній функції. Разом з тим вони різні за своїми суттєвими особливостями. Серед усіх видів мистецтва музика займає особливе місце, адже це той вид соціальної взаємодії, при якому людина одразу розуміє, з яким наміром і в якому емоційному стані до неї звертаються [7; с. 106].

Музика – мистецтво звукове та часове (музичний твір розгортається у часі). Її виразність та сила впливу заснована на особливостях слухових вражень, які набагато активніші зорових, хоча зорові набагато різноманітніші. Музика дуже тісно пов'язана з мовою, і цей зв'язок визначає її багаті виражальні можливості [10].

Окрім виражальних можливостей, музика має можливості комунікативні. Вони обумовлені тим, що мистецтво не тільки відображає дійсність, виражає ставлення художника до неї, але й є засобом спілкування, комунікації людей, впливаючи на них, нав'язує певні ідеї, емоції, уявлення, дає естетичну насолоду. Зміст художнього твору має бути певним чином доведений до слухача, тобто поданий йому зрозуміло, цікаво, запально, що вимагає передусім врахування властивостей сприйняття. Саме з цим і пов'язана комунікативна функція музичних засобів [10].

Музика виникла з вигуку, з мови і, як наслідок, сприяє самопізнанню та міжособистісним стосункам, маючи таким чином комунікативне значення. Музика має можливість передавати свідому і несвідому проблемність набагато сильніше, ніж будь-які інші вербальні засоби вираження. Вона відображає її психічні процеси і духовні конструкції, через які індивідуум контролює і стимулює свої наміри та поведінку. На думку вчених, музика сприяє розслабленню та відпочинку і, будучи направленою на тіло і дух інфравербальним і архаїчним способом [9], долає інтелектуальний спротив та налаштовує на покращення автентичних зв'язків та міжособистісних стосунків.

Суттєвий фактор міжособистісного контакту – концертне виконання музики, де публіка стає одним цілим через спільно пережиті емоційні відчуття, які викликані живими звуками оркестру. Ця комунікація сприяє концентрації відчуттів – підсиленню співучасті та збільшенню віддачі виконавців [9].

Завдяки вищезазначеним якостям впливу на розвиток особистості, мистецтво стає дедалі вагомішим чинником у системі сучасної освіти. Вивчення мистецьких дисциплін удосконалює здатність чуттєвого сприйняття навколишнього світу, що допомагає особистості повніше сприймати плін життя. Особистість формується в оточенні культурних надбань, але цей процес не відбувається сам по собі, а потребує педагогічної діяльності [14, с. 33]. "Конструювання специфічних педагогічних ситуацій, які актуалізують у навчально-виховному процесі потребу самовираження створює спілкування з мистецтвом, що дає підстави говорити про виняткове значення мистецької освіти" [13, с. 25].

У мистецькій освіті завжди присутнє взаємопроникнення знань і творчої активності, тому що жодну інформацію у галузі мистецтва не можна розшифрувати без самостійного опрацювання, всі види якого стимулюють прояви образного уявлення та творчої фантазії. Пізнання художнього твору тлумачиться у науковій літературі як внутрішній діалог, де партнерами можуть бути як реальні суб'єкти, так і їхні образно-художні моделі. "Діалогічність є невід'ємною частиною мистецької освіти" [13].

Комунікативність, завдяки якій вираження думок стає діалогом, має велике значення для обговорення мистецьких вражень у педагогічному процесі, адже художнє пізнання обов'язково передбачає врахування особливостей внутрішнього світу кожного суб'єкта [13].

У сучасній музичній освіті означає перехід від монолізму до діалогізму, що сприяє кращому засвоєнню культурно-мистецьких традицій, адже культура суспільства й культура особистості функціонують у генетичному взаємозв'язку.

Отже, зазначені особливості комунікації у мистецькій сфері лежать в основі пошуку нових шляхів педагогічного керівництва спілкуванням майбутніх учителів мистецьких дисциплін в процесі вивчення художніх творів з метою забезпечення їх професійного та творчого зростання.

Використані джерела

1. Ананьев Б.Г. Психология и проблемы человекознания / Б.Г. Ананьев [Под редакцией А.А. Бодалева]. – М.: Издательство "Институт практической психологии", Воронеж: НПО "МОДЭК", 1996. – 384 с.
2. Берегова О.М. Культура та комунікація: дискурси культуротворення в Україні в XXI столітті / О.М. Берегова – К.: Інститут культурології АМУ, 2009. – 184 с. – Бібліографія с. 168-175.
3. Бодалев А.А. Личность и общение / А.А. Бодалев. – М.: Международная педагогическая академия, 1995. – 328 с.
4. Бутенко Н.Ю. Комунікативна майстерність викладача: Навч. посібник / Н.Ю. Бутенко. – К.: КНЕУ, 2005. – 336 с.
5. Волкова Н.П. Педагогічні комунікації / Н.П. Волкова. – Дніпропетровськ: РВВДНУ, 2002. – 90 с.
6. Гильман Р.А. Творческое развитие личности в художественно-педагогической деятельности: Монография / Р.А. Гильман. – Магнитогорск: МаГУ, 2000. – 221 с.
7. Психология музыкальной деятельности: Теория и практика: Учебное пособие / Д.К. Кирпарская, Н.И. Киященко, К.В. Тарасова и др. [Под редакцией Г.М. Цыпина]. – М.: Академия, 2003. – 368 с.
8. Коробанов Ю.М. Теорія і практика комунікацій: Навчальний посібник: У 3 ч. – ч. 2. Комунікації в теорії прийняття рішень та в кризових ситуаціях / Ю.М. Коробанов, А.Ю. Коробанов. – Миколаїв: НУК, 2010. – 72 с.
9. Любан-Плоцца Б. Музыка и психика: Слушать душой / Б. Любан-Плоцца, Г. Побережная, О. Белов. – К.: "АДЕФ – Украина", 2002. – 200 с.
10. Мазель Л. Строение музыкальных произведений: Учеб. пособие. – 2 е изд. доп. и перераб. / Л. Мазель – М.: Музыка, 1979. – 536 с., нот.
11. Мелибрда Е. Я-Ты-Мы: Психологические возможности улучшения общения: Перевод с польского / Вступ. ст. и общ. ред. А.А. Бодалева и А.Б. Добровича. – М.: Прогресс, 1986. – 256 с.
12. Ростовський О.Я. Методика викладання музики в основній школі: Навчально-методичний посібник / О.Я. Ростовський. – Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан, 2001. – 272 с.
13. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посіб. / Оксана Петрівна Рудницька. – К., 2002. – 270 с.
14. Основи викладання мистецьких дисциплін: Навч. посібник для студ. гуманіт. спец. вищ. навч. закладів / О.П. Рудницька, Л.М. Ісьянова, О.А. Цвігун та ін.: О.П. Рудницька (ред.); Інститут змісту і методів навчання, Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 1998. – 183 с.
15. Селевко Т.К. Энциклопедия образовательных технологий: В 2т. Т. 1. – М.: НИИ Школьных технологий, 2006. – 816 с. (Серия "Энциклопедия образовательных технологий").
16. Ситниченко Л.А. Першоджерела комунікативної філософії. – К.: Либідь, 1996. – 176 с.

Zavadska T., Savchenko G.

PHENOMENON OF COMMUNICATIONAL PROCESS AND ITS ROLE IN ARTS PEDAGOGICS

Integration of Ukrainian community into worldwide sociocultural space demands the training of highly qualified experts in the sphere of arts education. Completion of the aforementioned requires development of communicational element of the future teachers. This problem becomes especially important for arts pedagogics, where communicational abilities considered a valuable addition to the creative development of one's personality.

Human's personality shapes in the process of education, and success of education depends entirely on how well that process is built. One of the most important nowadays pedagogical issues is the personal approach of education to different people. Unlike Science, Art transforms reality in accordance with the artist's vision. It also is one of the community's consciousness forms and as such it can fully uncover man's personality and assist in developing of communicational abilities. Exchange between creative activity and education in the sphere of Art is always present because it is impossible to decipher any information without working on it yourself. Art studying and music-playing raise complicated communicational connections, which are underlying basis for further formation of students' communicational skills. Acquirement of these skills in turn develops students' artistic tastes.

In this article we take a look at the essence of the term "communication" in historical aspect from the perspective of different areas of knowledge among which is philosophy, psychology, pedagogics and Arts. Conceptions of dialogical communication, informational exchange and interpersonal relations system serve as a scientific explanation for educational process in the sphere of the arts pedagogics.

We also take a look at dialogical nature of music and communicational function of musical expression means. In addition, we show that musical-pedagogical communication represents the nature of musical art.

Key words: *communication, pedagogical communication, arts pedagogy.*

Стаття надійшла до редакції 05.10.2015